

*До 65-літнього ювілею професора
Тетяни Анатоліївни Космеди*

**ПОЛІГРАННА ФІЛОЛОГІЯ
БЕЗ КОРДОНІВ**

Колективна монографія

УДК 81'1
П 50

Рецензенти:

Голобородько К. Ю., доктор філологічних наук, професор, декан українського мовно-літературного факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Ситар Г. В., доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Скаб М. В., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича

*Рекомендовано до друку вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 1 від 02.02.2022 р.)*

П 50 **Полігранна філологія без кордонів:** колективна монографія / відп. ред. докт. філол. наук Т. Ф. Осіпова, докт. філол. наук Н. В. Піддубна, докт. філол. наук О. В. Халіман. Харків: Видавництво Іванченка І. С., 2022. 630 с.

ISBN 978-617-8059-53-8

Колективна монографія присвячена багатогранній науковій постаті професора Т. А. Космеди з нагоди її 65-літнього ювілею. У праці вміщено дослідження однодумців, колеґ, учнів і послідовників, що висвітлюють широке коло наукових інтересів ювілярки та присвячені актуальним напрямам сучасної лінгвістики.

Для науковців, викладачів і здобувачів закладів вищої освіти.

The collective monograph is devoted to the versatile scientific figure of Professor T. Kosmeda on the occasion of her 65th anniversary. The paper contains scientific developments of like-minded people, colleagues, students and followers, that cover a wide range of scientific interests of T. Kosmeda and are devoted to current areas of modern linguistics.

The monograph is for scientists, teachers and applicants for higher education.

УДК 81'1

ISBN 978-617-8059-53-8

© Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В., Халіман О. В., 2022 р.

НЕПРАВДА ЯК СМИСЛОВИЙ КОМПОНЕНТ У СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОМОВНОГО ПСЕВДОНІМА

ВІРА КАЛІНІЧЕНКО

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця — Україна

“Проблема співвідношення мови і мислення сьогодні особливо актуальна в зв’язку з розвитком когнітології, що досліджує концептуалізацію реальності людською свідомістю й оформлення її в мовні знаки, які органічно вплітаються в систему сучасного наукового знання”

(Тетяна Космеда¹²³⁵)

“Псевдоніми існують і для того, щоб зберегти власне ім’я”

(Леонід Сухоруков¹²³⁶)

Вітчизняна ономастична наука почала активно розвиватися в другій половині ХХ століття завдяки діяльності таких видатних мовознавців, як С. Вербич, І. Железняк, М. Зубов, Ю. Карпенко, А. Корепанова, Г. Лукаш, В. Лучик, Л. Масенко, В. Німчук, Є. Отін, О. Стрижак, К. Цілуйко, В. Шульгач та ін. Дослідники переконані, що на сьогодні сформовано емпіричну базу української ономастики шляхом систематичного збирання, дослідження й упорядкування матеріалу, одержаного методом анкетування чи шляхом експедиційних виїздів, з оперттям на історичні карти й джерела, унаслідок було укладено ономастичну картотеку, що на сучасному етапі провадження ономастичних студій нараховує близько мільйона антропонімних, ойконімних, мікротопонімних, гідронімних та інших одиниць¹²³⁷. Однак „власна назва

¹²³⁵ Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. С. 7.

¹²³⁶ Українська афористика: Леонід Сухоруков. Українське життя в Севастополі. Бібліотека імені Марії Фішер-Слиж. Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/afor/sukhoruk.html> (дата звернення: 26.12.2021).

¹²³⁷ Див. про це: Вербич С. Українська ономастика: перспективи розвитку. *Українська мова*. 2010. № 3. С. 73–80.

(...) має складну природу і з плином часу науковці пізнають її нові ознаки. З огляду на нову наукову парадигму теорія ономастики потребує переосмислення й доповнення¹²³⁸.

Сьогодні дослідження власних назв проєктуються, головню, у площину теоретичної, описової, літературної, прикладної та історичної ономастичних галузей. Базовий Центр академічної ономастики — відділ ономастики Інституту української мови НАН України¹²³⁹. Провідними вітчизняними ономастичними осередками прийнято вважати¹²⁴⁰:

Київський (А. Білецький, С. Вербич, О. Горенко, О. Дей, В. Жайворонок, В. Лучик, В. Німчук, О. Пономарів та ін.): наукові пошуки представників цього осередку зосереджені на питаннях антропоніміки, етніміки, ойконіміки, гідроніміки, поетоніміки та на різноманітних аспектах перекладу іншомовних онімів українською мовою тощо;

Донецький (В. Калінкін, Е. Кравченко, Г. Лукаш, Є. Отін, О. Філатова та ін.): дослідницька увага в його межах фокусується на топонімічних, поетонімічних, конотонімічних, антропонімічних об'єктах;

Одеський (Ю. Карпенко, М. Зубов, О. Карпенко, Т. Крупеньова, Л. Фомін та ін.): його представники зосереджені на теорії номінації, проблемах когнітивної ономастики, питаннях топоніміки, космоніміки, поетоніміки;

Тернопільський (Г. Бучко, Д. Бучко, С. Панцьо та ін.): його представники скеровують свою роботу на топоніміку України, термінологію, метамову ономастики;

Ужгородський (П. Чучка, Л. Белей, С. Пахомова, М. Сюсько, О. Белей та ін.): широко відомими є наукові праці його репрезентантів з проблем антропоніміки, мікротопоніміки, зооніміки, теорії номінації, ергономіки;

Чернівецький (Н. Колесник, Я. Редьква, О. Юдін та ін.): у центрі уваги дослідників зазначеного осередку — фольклорна ономастика, антропоніміка, поетоніміка, мікротопоніміка, гідроніміка;

Львівський (М. Демчук, В. Кам'янець, Р. Керста, Л. Осташ, Р. Осташ, І. Фаріон, М. Худаш та ін.): напрацювання учених цього осередку, головню, реалізуються в площині ойконіміки, мікротопоніміки та антропоніміки;

Хмельницький (І. Гоцю, Н. Григоруку, М. Торчинський, Н. Торчинська, Ю. Фернос та ін.): осередок сформувався порівняно недавно під керівництвом М. Торчинського. Його представники працюють у сфері антропоніміки, топоніміки, поетоніміки, космоніміки, вивчають назви футбольних команд,

¹²³⁸ Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич: Коло, 2012. С. 247

¹²³⁹ Див. про це: Янчура Д. Ономастичні школи в Україні. *Studia Ukrainica Poznaniensia* / red. nauk. prof. T. Kosmeda. Poznan, 2018. Zesz. VI. S. 45–52.

¹²⁴⁰ Див. про це: Торчинський М. М. Територіальна диференціація ономастичних студій в Україні. *Наук. часоп. Східноподіл. лінгвокраєзн. центру*: зб. наук. пр. студентів, магістрантів, викладачів / відп. ред. Т. М. Тищенко. Умань: ВПЦ «Візаві», 2019. Вип. 8. С. 62–70.

найменування машин і механізмів та ін. Крім того, поступово створюється комплексний опис мікротопонімії Південної України¹²⁴¹.

Проблеми української ономастики активно студіюють науковці й поза межами зазначених ономастичних шкіл. Привертають увагу значущі для ономастики наукові розвідки таких вітчизняних лінгвістів, як Т. Космеда, С. Ковтюх, Н. Щербакова та інші.

Через свою неоднозначність та багатоаспектність функціонування з-поміж різних типів онімів саме псевдонімні одиниці на сьогодні все ще залишаються найменш студійованим різновидом антропонімів (загалом мовознавці не дійшли остаточної згоди навіть щодо статусу псевдонімів як окремої онімної категорії), і досі маємо багато складних питань, дотичних до проблематики моделювання структури й семантики псевдонімів, їх походження, мотиваційних аспектів та комунікативного статусу, класифікації та термінології.

У вітчизняному мовознавстві псевдонімам як різновиду антропонімів, створюваних з метою приховати власне ім'я особи, у своїх наукових студіях значну увагу приділяють О. Дей, С. Ковтюх, М. Лесюк, В. Німчук, Н. Павликівська, М. Торчинський, П. Чучка, Н. Щербакова, Р. Яцків та інші фахівці. У фокусі їхніх досліджень — словотвірні, стилістичні, номінативні, поняттєво-денотативні, лексико-семантичні особливості псевдонімної лексики, активно дискутуються в процесі дослідження псевдонімів і питання термінологійного та класифікаційного аспектів, а також проблеми словозміни та орфографічної практики під час написання псевдонімів.

Н. Щербакова вказує на значущість псевдонімів для досліджень ментальності певної етноспільноти в контексті мовної особистості й приділяє відповідну увагу студіюванню псевдонімних одиниць саме в соціолінгвістичній площині, яка детермінує, головню, професійну та культурну диференціації соціуму, що знаходить свою реалізацію в оформленні й змістовому наповненні мовних одиниць та презентує національно-культурні традиції мовної поведінки¹²⁴². Названа дослідниця розглядає проблему синтезу національного та соціального аспектів мовної особистості, що найяскравіше здатний проявитися під час вибору власної назви.

Услід за Н. Павликівською дотримуємося такого визначення терміна *псевдонім* (від гр. *φальшивий; несправжній*): „різновид антропоніма, прибране (вигадане) особове іменування, яке використовують представники окремих соціальних груп у суспільстві (письменники, публіцисти, композитори, актори, художники, співаки, громадсько-політичні діячі, злочинні елементи)

¹²⁴¹ Див. про це: Янчура Д. Ономастичний осередок Михайла Торчинського. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2020. № 52. С. 39–50.

¹²⁴² Щербакова Н. В. Псевдоніми сучасних українських митців в аспекті етнокультури. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2011. Вип. 32. С. 42–43.

поряд із своїм справжнім іменем та прізвищем або замість них з метою конспірації через причини особистісного, політичного та юридичного характеру”¹²⁴³.

Псевдонімам властиві такі ознаки¹²⁴⁴:

1) відмінність від офіційного власного імені особи (zareєстрованого в документах, виданого при народженні);

2) паралельне існування та функціонування з офіційним ім'ям;

3) основна мета — маскування носія;

4) здатність до неофіційної самоідентифікації носія;

5) статус самоназви (обирається носієм самостійно);

6) наявність у носія певних причин приховування / маскування справжнього імені;

7) імпліцитність денотата й сигніфіката;

8) потенціал до виконання чітко окреслених функцій (номінативна, езо-терична, оцінна, атрактивна, експресивна, символічна, кумулятивна);

9) можливість вступати в синонімічні відношення з офіційною власною назвою;

10) статус факультативності номінації та здатність набувати конотативних відтінків;

11) спроможність до прагматичного заповнення семантичної структури інформацією, що мотивується екстралінгвальними чинниками;

12) здатність до вираження соціокомунікативної ознаки шляхом уживання і в офіційній сфері без називання справжнього ім'я носія;

13) можливість для одного й того самого носія мати кілька псевдонімів одночасно;

14) властивість самої номінації бути мотивованою й промовистою та не лише максимально узагальнено виконувати називну функцію, але й актуалізувати характеризувальну, спрямовану на носія саме з позитивного боку.

Серед причин, що змушують індивідів удаватися до використання псевдонімів, найчастіше виокремлюють данину моді, вимоги до сучасної ефективної комунікації, невпевненість автора в собі або його скромність, страх політичних утисків або негативного, упередженого ставлення громадськості, наявність цензури, специфічне службове становище, бажання вразити читача / адресата, наприклад, гумором або й сарказмом, небажання автора

¹²⁴³ Павликівська Н. М. Апелятиви-історизми у псевдонімії ОУН та УПА. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2012. № 5. С. 126–127.

¹²⁴⁴ Див. про це: Щербакова Н. В. Про соціальні аспекти псевдонімної номінації. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2015. Вип. 40. С. 164–170; Чучка П. П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції. *Наук. зап. Кіровогр. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка*. Серія “Філологічні науки (мовознавство)”. 2001. Вип. 37. С. 82–83; Павликівська Н. М. Українська псевдонімія ХХ століття: автореф. дис. ... докт. філол. наук. Київ, 2010. 36 с.

послугуватися своїм справжнім офіційним ім'ям, яке його з певних причин не влаштовує, необхідність створення так званого вербального іміджу, що під час комунікації яскраво ретранслюватиме адресатам конкретні цілі особистої творчої діяльності та особистого смаку носія псевдоніма та ін.

В. Павлюк виокремлює чотири способи номінації осіб у процесі творення псевдонімної лексики: 1) безпосередня характеристика; 2) трансформація паспортного імені з додаванням деминутивних або аугментативних афіксів; 3) безпосередня метафоризація; 4) опосередкована метафоризація¹²⁴⁵.

3-поміж низки наявних класифікацій псевдонімів виокремимо вісім типів псевдонімних лексем, запропонованих М. Торчинським, що видаються найбільш влучними та зручними для користування при студюванні цього різновиду антропонімів (див. Схему 1)¹²⁴⁶.

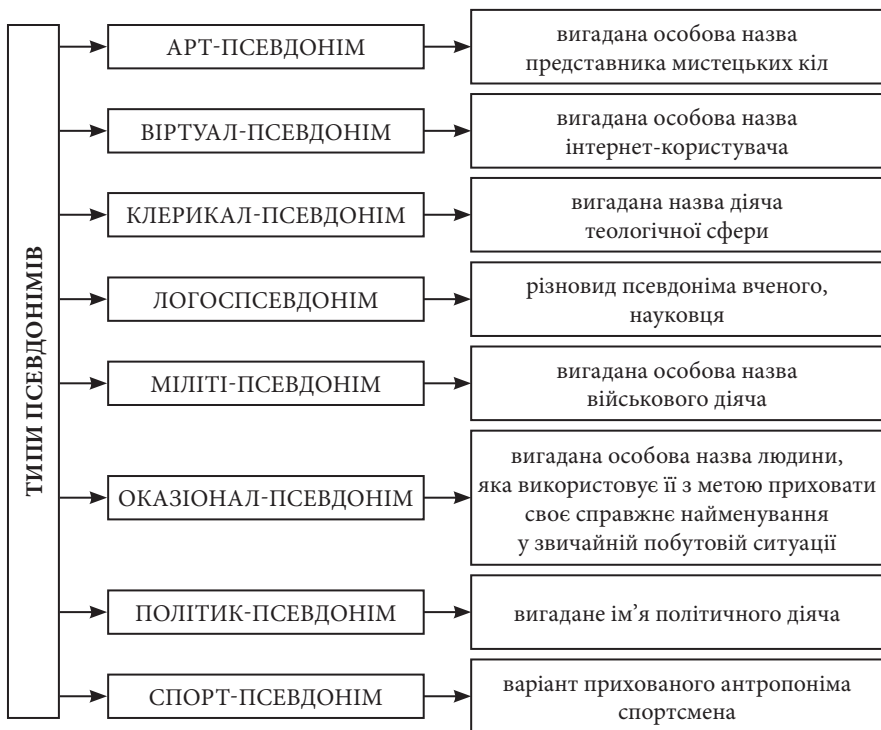

Схема 1. Класифікація псевдонімних одиниць (за концепцією М. Торчинського)

¹²⁴⁵ Павлюк В. А. Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2016. С. 120.

¹²⁴⁶ Див. про це: Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура антропонімікону української мови. *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту*. Серія "Філологічні науки". 2007. Вип. 15. Т. 1. С. 146–150.

На окрему увагу вітчизняних мовознавців у зв'язку з бойовими діями на території східної України протягом 2014–2021 років заслуговують позивні військових, або так звані *мілітіпсевдоніми* (термін М. Торчинського). Цей термін утворений “від лат. *militia* — «військо» + псевдонім” — ‘різновид псевдонімів’, вигадана особова назва “військового діяча (найбільш часто — підпільна кличка розвідника)”¹²⁴⁷. До речі, “військова псевдонімія має давню традицію: *козацькі прізвища*, як відомо, надавалися стихійно, на основі особливої ознаки або обставини, пов'язаних з певною особою, і не тільки фокусували відповідні випадки в житті козака, але й мотивували його комунікативну поведінку, визначали вдачу”¹²⁴⁸.

Термінологічний аспект цієї проблеми досі залишається нерозв'язаним, зокрема у військовому дискурсі неоднозначним та нечітким є розмежування понять *позивний*, *псевдо* й *псевдонім*, спільним призначенням яких є приховування справжнього імені носія. У сучасних мовознавчих колах ці терміни й ототожнюються, і розмежуються, що розглядається в окремих наукових студіях¹²⁴⁹. Загальновідомо, що на сьогодні українські військові вживають терміни *позивний*, *псевдо*, *військове прізвисько* як синоніми, що номінують псевдонім військовослужбовця Збройних сил України, а власне термін *позивний* часто використовують у значенні універсального військового псевдоніма¹²⁵⁰. Н. Павликівська використовує термін “псевдонім”, хоча також послуговується й такими одиницями, як “псевдо” та “позивний”¹²⁵¹.

У більшості праць номінації військових та бійців періоду ХХ століття диференціюють як псевдоніми, а ХХІ століття — як позивні (мілітіпсевдоніми). Власне псевдоніми та бойові позивні мають однакову функцію, яку концептуалізує носій: „приховати справжнє ім'я і показати своє світоглядне кредо”¹²⁵². Мілітіпсевдоніми найчастіше використовують медичні працівни-

¹²⁴⁷ Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура псевдонімії як складник української ономастичної терміносистеми. *Українське мовознавство*. 2010. Вип. 40. С. 60.

¹²⁴⁸ Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен *вербалізації невербаліки* / наук. ред. проф. Т. А. Космеда. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2019. С. 132.

¹²⁴⁹ Див. про це: Kosmeda T., Janik K., Janczura D. Сучасна ономастична термінологія: дискусії українських і російських учених щодо формування Інтернет-ономастичнонуну. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. 2021. № XII/1. S. 305–315.

¹²⁵⁰ Див. про це: Белей Л. Українські позивні. Від “Байди” до “Бати”. URL: <https://uchoose.info/ukrayinski-pozyvni-vid-bajdy-do-bati/> (дата звернення: 24.12.2021).

¹²⁵¹ Див. про це: Павликівська Н. М. Українська громадсько-політична псевдонімія ХХ (1929–1959 рр.)–поч. ХХІ століть. *Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту*. Серія “Мовознавство”. 2017. Вип. 1 (27). С. 239–243.

¹²⁵² Кравченко Л. Лексична база позивних українських бійців — учасників озброєного конфлікту на сході України в 2014 р. *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Варшава-Івано-Франківськ, 2015. Ч. II. С. 224–225.

ки на фронті, військові, а також волонтери з метою розпізнавання в процесі перемовин по рації, теле- або радіоефіру, щоб приховати дійсне ім'я носія з метою збереження його безпеки. Кожен бойовий позивний є псевдонімом, але, звісно, не кожний псевдонім є позивним, оскільки останній є в семантико-смісловому плані значно вужчим.

Запозивчиши термін М. Торчинського “мілітіпсевдонім” для своїх наукових розвідок щодо проблематики словозміни та орфографії бойових позивних, С. Ковтюх звертає увагу й на доцільність використання терміна “псевдо”, що може виступати й моно-, і полікомпонентною номінативною одиницею, та вживатися бійцями добровольчих батальйонів й інших військових підрозділів, будучи автентичним і таким, що відбиває тяглість української військово-патріотичної традиції. Важливим у сучасному історичному контексті є і той факт, що терміном *псевдо* не послуговуються в російських військово-розвідувальних структурах і терористичних формуваннях¹²⁵³.

Базовими ознаками мілітіпсевдонімів, на думку дослідників, можна вважати такі¹²⁵⁴:

1) неофіційна власна назва на позначення військових або членів напіввійськових структур, що, як правило, не є регламентованою на законодавчому рівні;

2) системність;

3) номінативність;

4) актуалізація вторинної номінації;

5) образність (або її відсутність);

6) здатність особи самостійно обрати власну назву;

7) спроможність до мотивованості, часткової мотивованості, немотивованості (вибір випадкового слова);

8) головна мета — секретність і маскування реальної інформації про носія;

9) завдяки явищу омонімії різні носії можуть обирати той самий бойовий позивний;

¹²⁵³ Див. про це: Ковтюх С. Особливості відмінювання та правопису мілітіпсевдонімів у сучасній українській мові. *Наук. зап. Центральноукр. держ. пед. ун-ту імені В. Винниченка*. Серія “Філологічні науки”. Кропивницький: ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2021. Вип. 187. С. 155–161.

¹²⁵⁴ Див. про це: Олар К. В. Український мілітіпсевдонімікон: словотвірний аспект. *International Scientific Journal Logos online*. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.04.22.html> (дата звернення: 26.12.2021); Белей Л. Українські позивні. Від “Байди” до “Баті”...; Кравченко Л. Лексична база позивних українських бійців — учасників озброєного конфлікту на сході України в 2014 р....; Ковтюх С. Система чинників для визначення словозмінних парадигм мілітіпсевдонімів у сучасній українській літературній мові. *Філологічний часопис*. 2021. Вип. 2 (18). *Philological Review*. Issue 2 (18). С. 39.

10) обізнаність з власною назвою обмеженого кола причетних під час прямого її використання.

За своїм походженням мілітіпсевдоніми прийнято розподіляти на такі чотири функційні типи¹²⁵⁵:

1) *оперативні* (створені під конкретну операцію, що в подальшому підлягають модифікації);

2) *посадові* (закріплені за окремими посадами; особи, що їх обіймають, можуть змінюватися, а власне самі позивні залишають свою форму);

3) *позиційні* (відповідно до назв окремих позицій, спостережних пунктів тощо).

Для перших трьох видів позивних типовим є статутне використання, їх створює командування, а не самі носії, тоді як четвертий тип — *гетеронімні позивні* — продукуються і самими носіями, і їхніми однополчанами. Уточнімо, що гетеронімні псевдонімічні лексеми є власними номінаціями, створюваними спеціально для забезпечення воєнних дій: тобто в цивільному житті конкретна особа має справжнє ім'я, а під час війни послуговується *гетеронімом*.

Основний фактичний матеріал дослідження становлять псевдоніми зі смисловим компонентом *неправда*, відібрані зі „Словника українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.)” О. Дея (загальний обсяг зареєстрованих у словнику одиниць — 10 000), „Словника псевдонімів ОУН-УПА” Н. Павликівської (із загальним обсягом 3277 псевдонімих лексем), а також „Словника псевдонімів воїнів АТО” Ю. Копитька (загальний обсяг — 943 мілітіпсевдоніми). Спочатку пропонуємо розглянути псевдонімні одиниці з відповідним смисловим компонентом, що містяться в перших двох словниках.

Зауважмо, що в академічному тлумачному словнику української мови (в 11 томах) семантична структура лексеми *неправда* має такий вигляд: 1) ‘те, що суперечить правді, істині’; ‘брехня’; ‘протилежне правді’; 2) ‘несправедливі, нечесні, шахрайські вчинки’; ‘обман’; ‘несправедливість у людських стосунках’¹²⁵⁶. Поряд із ключовим вербалізатором концепту НЕПРАВДА в українській мові — власне лексемою *неправда*, — до складу номінативного поля цього концепту входять і такі синонімні номінації, як *фейк, побрехенька, підробка, бріх, бляга, фальшивка, підсув, хибня, брехня, вигадка, плітка, лож, злуда, липа, качка, брехні, лжа, подейкуванець, (о)лжик, побрехеньок, підмана, ошук, байка, облуда, брехунець, херня, дзига, брехосув, полуда, маролін, омана, дурня, обдур, мнимість, небилиця, хуцпа, обманка* та ін.

¹²⁵⁵ Див. про це: Белей Л. Українські позивні. Від “Байди” до “Баті”...

¹²⁵⁶ Неправда. *Словник української мови*: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1974. Т. 5. С. 365.

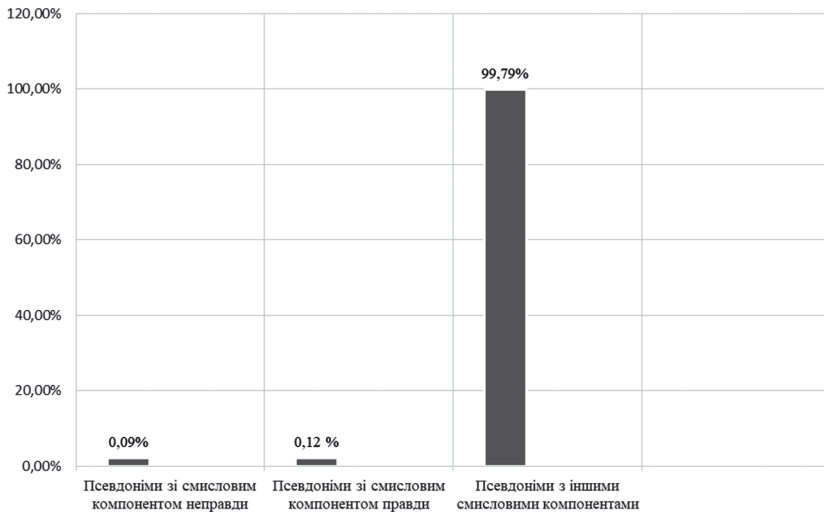

Рис. 1. Псевдоніми зі смисловими компонентами **неправда** та **правда**
(за „Словником псевдонімів ОУН-УПА” Н. Павликівської)

У наведених лексикографічних джерелах міститься незначна кількість псевдонімів зі смисловим компонентом *неправда*, зокрема, звернімо увагу на такі відіменникові одиниці, як *Байкар (1)*, *Нелгунов (1)*, *Брехун (1)*, *Кривда (1)*, а також відприкметниковий мілітіпсевдонім *Небувалий (1)*. Зазначмо, що в обох згадуваних словниках, які слугували базовими джерелами авторської вибірки, кількість псевдонімів зі смисловим компонентом *правда* домінує над псевдонімізованими одиницями, що реалізуються в смисловій площині категорії *неправди*. Реєстр подібних лексем репрезентований такими зразками, як відіменникові *Правда (2)*, *Правдин (2)*, *Билина (1)*, *Билинович (1)*, досить поширеною є відіменникова словоформа *Правдолюб (8)* із суфіксоїдом *-люб*, що має словотвірне значення ‘великий любитель, пристрасний прихильник’, а також лексема *Правдолюбєць (1)*, утворена за допомогою суфіксоїда *-любєць* на позначення ‘того, хто дуже сильно любить когось, чогось’.

У цьому контексті наведемо й такі одиничні зразки відприкметникових псевдонімних лексем, як *Правдивий (1)*, *Чесний (1)*, *Явний (1)*. О. Дей додатково фіксує складний відіменниковий псевдонім *Правдолюб-Миролюб (1)* із суфіксоїдом *-люб*, а також російськомовну словосполучникову псевдонімну номінацію з національно-маркованим компонентом *Правдивий буковинско-русский мужик (1)*.

Уточнімо, що відносна кількість бойових позивних зі смисловим компонентом *неправда*, вибраних зі „Словника псевдонімів ОУН-УПА”¹²⁵⁷, укладе-

¹²⁵⁷ Павликівська Н. М. Словник псевдонімів ОУН-УПА. Вінниця: О. Власюк, 2007. 440 с.

ного Н. Павликівською, становить 0,09%, цей показник несуттєво перевищує обсяг псевдонімних одиниць із цього самого джерела, що містять смисловий компонент *правда* — 0,12% (див. Рис. 1).

Щодо „Словника українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.)”¹²⁵⁸, укладеного О. Деєм, то кількість псевдонімів зі смисловим компонентом *неправда* становить усього лише 0,02%, тоді як обсяг псевдонімних лексем, що у своїй семантичній структурі містять смисловий компонент *правда*, — 0,14% од. (див. Рис. 2.).

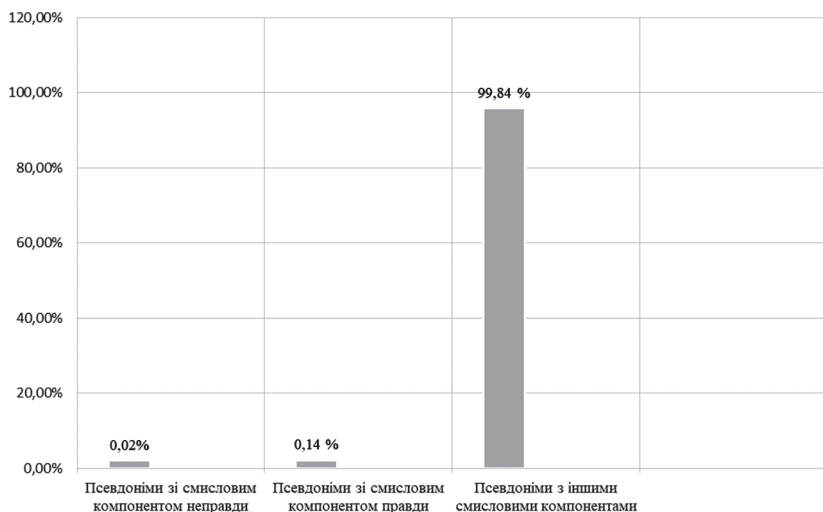

Рис. 2. Псевдоніми зі смисловими компонентами *неправда* та *правда* (за „Словником українських псевдонімів та криптонімів XVI–XX ст.” О. Дея)

З огляду на подані кількісні показники елементів вибірки, як бачимо, смисловий компонент *правда* незначною мірою домінує над смисловим компонентом *неправда*, тобто в процесі здійснення вибору особою власного псевдоніма категорія правди концептуалізується ґрунтовніше, ніж категорія неправди, та є більш значущою для мовної свідомості носіїв української мови, що, розмірковуючи над варіантами свого псевдо, не бажають актуалізувати в межах вербального іміджу ідеї та смисли, асоціативно пов'язані з неправдою, брехнею, невідповідністю дійсності.

Під час формування реєстру псевдонімів зі смисловим компонентом *неправда*, як зауважувалося, було залучено й „Словник псевдонімів воїнів АТО”¹²⁵⁹, створений Ю. Копитьком, однак жодного подібного зразка не було

¹²⁵⁸ Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ: Наук. думка, 1969. 559 с.

¹²⁵⁹ Копитько Ю. Книга пам'яті полеглих за Україну. Словник псевдонімів воїнів АТО. URL: <https://memorybook.org.ua/index.htm> (дата звернення: 27.12.2021).

виявлено. Реєстр цього словника укладено на основі „Книги пам’яті полеглих за Україну”, де зафіксовано всі бойові та небойові втрати, які наша держава зазнала за час проведення АТО з 2014 р. Він містить 943 псевдонімних лексеми, що стали бойовими позивними воїнів АТО в 2014–2018 роках. У межах корпусу позивних „Словника псевдонімів воїнів АТО” простежуємо низку номінацій на позначення:

1) персонажів казок, міфів, мультиплікаційних та кінофільмів (*Аватар, Афоня, Арамис, Бабай, Барні, Банні, Бенч, Бетмен, Балу, Вінні-Пух, Ватсон, Відьмак, Дейл, Джедай, Джин, Геркулес, Гектор, Годзилла, Еней, Зевс, Злостний гном, Жасмін, Каспер, Кащей, Колобок, Колдун, Манкі, Мауглі, Гектор, Лунтік, Леший, Людоїд, Маус, Міф, Мойсей, Немо, Нельс, Портос, Ромео, Сірко, Скрудж, Хотабич, Чапаєв, Шрек, Термінатор, Чип, Юста, Фокс*);

2) тварин (*Тигр, Вовк, Кабан, Риба, Грізлі, Змей, Акула, Лев, Білка, Барс, Краб, Кот, Крот, Медвідь / Медведь, Скорпіон*);

3) професій (*Ювелір / Ювелір, Художник, Юрист, Дантист, Фізик, Адвокат, Фотограф, Фізрук, Хімік*);

4) типів військової зброї (*Динаміт, Танк, Стріла, Граната*);

5) різновидів військових посад (*Генерал, Майор, Старшина, Шериф*);

6) звичних чоловічих та жіночих імен або їх зменшувальних чи усічених варіантів (*Даня (Данило), Ярик / Ярік (Ярослав), Білл, Захар, Алекс, Ден, Семен, Міхей, Зея, Мітяй, Михалич, Толян, Толя-Толя, Шульц, Ернесто, Жека, Федя (Федір)*);

7) етнічної ідентичності (*Румун, Киргиз, Гуцул, Якут, Циган, Чечен, Японець, Хохол, Швед, Німець, Литовець, Італієць / Італьянець, Іспанець*);

8) географічної місцевості (*Детроїт, Техас, Крим, Полтава, Кабул, Кавказ, Лемберг, Дніпр, Одеса, Тюмень, Даллас*);

9) рис характеру (*Смешиной, Дерзкий, Шустрий, Невменяємий, Добрий, Мовчун, Хитрий, Хмурий, Угрюмий*);

10) явищ природи (*Бриз, Буря-27, Вітер, Дим, Жара, Сніжок, Тінь, Тайфун, Циклон та ін.*);

11) птахів (*Беркут, Ворон, Орел, Соловій, Сокіл, Снегір, Сова та ін.*);

12) кольорів (*Чорний, Блек, Зелений, Сірий, Білий, Рижий*);

13) культурних і суспільних реалій іноземних соціумів (*Ніндзя, Ковбой, Якудза, Растішка, Мальборо*);

14) номінацій вітчизняних та зарубіжних діячів культури (*Шакіра, Гудіні, Пікассо, Моцарт, Армані*), літератури (*Франко*), кінематографії (*Спілберг*);

15) комах (*Шершень, Бджола та ін.*);

16) соматизмів (*Зуб, Локоть, Череп, Борода та ін.*);

17) оказіональні (імена або прізвиська померлих родичів, назви спортивних клубів і “зірок” спорту (*Шева, Шумахер, “Динамо”, “Шахтар” / “Шахтър”*), субстантивовані вигуківі форми (*Ок, Viva*) тощо.

Значна частина таких бойових позивних, як видно з поданих зразків, є за походженням росіянізмами та англіцизмами. Це, очевидно, пов'язане з тим, що (1) істотна частина військових-АТОвців послуговується в повсякденному спілкуванні російською мовою як основною і (2) глобалізаційними процесами та значним впливом англомовної комунікативної культури на українську лінгвокультуру. Мотиваційну ознаку виникнення конкретного позивного, як правило, є змога встановити на основі асоціативного тлумачення і припущення можливих причин появи. Такий тип псевдонімів є обмеженим у вживанні, функціює в малих колективах, часто причини псевдонімної номінації відомі лише керівництву носія бойового позивного, рідше іншим військовим, які перебувають з ним на службі.

Зауважмо, що жодна з поданих у корпусі псевдонімних лексем не має смислового компонента *неправда* на рівні своєї семантичної структури. Так само, як і не зафіксовано в семантиці виокремлених зразків смислового компонента *правда*. Це дає підстави припустити, що, власне, категорії правди й неправди не є значущими для мовної свідомості українських військових в умовах створення бойових позивних, натомість важливими є асоціативні зв'язки з характерними рисами та властивостями людини, що здатні підкреслити її героїзм, сміливість, хоробрість, відвагу, патріотизм, навченість та вправність у військовій справі.

Однією з основних властивостей псевдоніма є реалізація мотивованого, експресивного, промовистого номінування конкретної особи з метою характеристики її з позитивного боку¹²⁶⁰. Найчастіше бойовий позивний як різновид псевдоніма детермінує носія як мужнього, сильного воїна, надійну та добру людину, яка готова прийти на допомогу побратимам (звернімо увагу на такі позивні, що містяться в “Словнику псевдонімів воїнів АТО”, як, наприклад, *Броня, Чемпіон, Цар, Молот* та ін. Можемо натрапити й на псевдоніми військових з негативною конотацією, як-от: *Чекіст, Душман, Самана, Кат* та ін., які, з одного боку, негативно характеризують носія псевдонімної власної назви з огляду на такі людські риси зі знаком “мінус”, як жорстокість, агресивність, злість, байдужість, немилосердність, а з іншого — негативне означення трансформується в позитивне твердження про носія позивного як завзятого воїна та хороброго бійця. У цьому разі актуалізується категорія оцінки, порівн.: “...оцінні слова у процесі свого функціонування залежать не тільки від впливу чинників мовної системи, але більшою мірою від зовнішнього впливу суб'єктивних і об'єктивних явищ. Оцінний компонент, що є у структурі лексичного значення слів із семантикою оцінки, залежить від підстав оцінки, тобто саме умови функціонування слів із семантикою оцінки визначають їх семантику”¹²⁶¹.

¹²⁶⁰ Див. про це: Павлюк В. А. Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини...; Чучка П. П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції...

¹²⁶¹ Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки... С. 127–128.

Звісно, псевдоніми виражають не стільки семантичне значення, як прагматичне, що тим більше пов'язане з аксіологічними смислами, які актуалізуються й під час вербалізації концептуальної дихотомії *правда — неправда*. Репрезентанти зазначеної дихотомії можна кваліфікувати як *культурні концепти*, оскільки вони відображають історію, традиції, культуру країни, українського народу, а, як відомо, “прагматика власної назви відображає уявлення й асоціації, що накопичувалися в народній пам'яті (...) впродовж усього періоду його існування”¹²⁶².

Т. Осіпова, студіюючи традиції утворення українського військового псевдонімкону (на фактичному матеріалі, що базується на вибірці з бойових позивних військових ОУН-УПА та учасників АТО) акцентує увагу на таких важливих невербальних мотиваційних чинниках утворення псевдонімних номінацій, як (1) параметри *зовнішнього вигляду*; (2) паралінгвістичні аспекти, зокрема, *просодика*, *якість* та *манера мовлення*, а також такі (3) невербальні площини, як *окулесика*, *такесика*, *кінесика*¹²⁶³.

Однією з найбільш містких тематичних груп псевдонімних лексем, зафіксованих у “Словнику псевдонімів воїнів АТО”, є група бойових псевдонімів на позначення персонажів вітчизняних та зарубіжних казок, міфів, мультиплікаційних та кінофільмів, що закріплюються за конкретним військовим на основі асоціативної подібності за зовнішнім виглядом, поведінкою та рисами характеру того чи того вигаданого персонажа. Символізм та образність фантазійних казкових і кіногероїв, властиві бойовим позивним українських АТОвців, свідчать не лише про важливі спогади їх дитинства, віддзеркалення мрій і сподівань, але й певну специфічність ментальності та колективного несвідомого української лінгвоспільноти, де реальне перехрещується з нереальним та ілюзорним, а дійсне з вигаданим. Подібні аспекти, пов'язані з питаннями формування архетипу українця та функціонування колективного несвідомого, можуть бути цікавими для мовознавців, які розвивають сучасні концепції лінгвістики фейку (брехні), зокрема й під час дослідження лінгвокультурних та лінгвокогнітивних особливостей вербальної об'єктивації концепту НЕПРАВДА в мовній свідомості представників українського комунікативного соціуму з фокусуванням на аксіологічному вимірі вербалізації згадуваного концепту. Додаймо, що подібні наукові студії на різноманітному мовному та мовленнєвому матеріалі конкретної етноспільноти є надзвичайно актуальними й у площині такого самостійного розділу лінгвістики брехні (або ментіології), як *орнаментальна ментіологія* (за концепцією Т. Космеда), що має на меті “(...) з'ясувати систему художніх (образних) засобів, за допомогою яких вербалізується лінгвофілософська категорія

¹²⁶² Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу... С. 253.

¹²⁶³ Див. про це: Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен *вербалізації невербаліки*... С. 132–136.

неймовірності, тобто моделюється дискурс неправди, брехні¹²⁶⁴. Категорія неймовірності як лінгвофілософська категорія виступає одним з елементів бінарної опозиції “імовірність — неймовірність”, базується на аксіологічній універсальній дихотомії “правда — неправда (брехня)” та охоплює здатність людського розуму вербалізувати правду, напівправду, неправду (брехню) через систему мовних засобів, форм і моделей¹²⁶⁵. Можливо, за аналогією, є сенс впровадити в лінгвістичну науку й термін *ономастична ментіологія*, у фокусі якої перебуватимуть мовні засоби вербалізації брехні в ономастиці.

Отже, на основі стислої характеристики теоретичних здобутків вітчизняної лінгвістики, дотичних до проблем студіювання онімів загалом та псевдонімів як їх різновиду зокрема, для аналізу актуалізовано мілітпсевдоніми (бойові позивні), узагальнено їхні ознаки та функційні типи. На фактичному матеріалі, дібраному із сучасних лексикографічних джерел, укладено систему псевдонімів зі смисловими компонентами *правда — неправда*.

За допомогою елементів методу кількісних підрахунків встановлено неактуальність категорії неправди для мовної свідомості військових як представників українського комунікативного соціуму, що продемонстровано на основі аналізу здійснюваного вибору під час моделювання особистого псевдоніма та, зокрема, бойового позивного в контексті військового та воєнного дискурсу. При цьому носії української мови виявляють креативність, актуалізуючи широку систему асоціативних ознак, що переважно мають позитивні конотації, асоціати.

Перспективними в межах цієї проблематики є наукові розвідки з метою студіювання категорій правди та неправди як смислових компонентів семантичної структури українськомовних, російськомовних та англійськомовних псевдонімів, зокрема й у контексті моделювання номінативного поля концепту НЕПРАВДА, а також бойових позивних (мілітпсевдонімів) як їх різновиду з опертям на такі джерела фактичного матеріалу контрастованих мов: а) хронологічні словники псевдонімів; б) електронні тематичні бази даних; в) мовні корпуси; г) тематичні інтернет-форуми й блоги; ґ) текстові фрагменти військового, політичного, медійного дискурсу.

¹²⁶⁴ Космеда Т. А. Вербалізація категорії неймовірності: формування орнаментальної ментіології (на матеріалі співомовок С. Руданського). *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ: ВПЦ “Київ. ун-т”, 2021. Вип. 3 (70). С. 30.

¹²⁶⁵ Див. про це: Космеда Т. А. Вербалізація категорії неймовірності: формування орнаментальної ментіології (на матеріалі співомовок С. Руданського)... С. 29–43.

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУП. НАУКОВИЙ ПРОСТІР Т. А. КОСМЕДИ	19
<i>Загітко А., Краснобаєва-Чорна Ж.</i> Від лінгвоаксіології до лінгвотеології: еволюція теоретико-прикладних засад.....	20
РОЗДІЛ 1. ШАНУВАЛЬНО-КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС. СПОГАДИ	41
<i>Біловус Г.</i> Мовознавчий доробок Т. А. Космеди в бібліографічному ограненні	42
<i>Гізінський А.</i> З любов'ю до студентів	51
<i>Ковалевська О., Янчура Д.</i> Роль Тетяни Анатоліївни Космеди у формуванні й розвитку познанської україністики.....	53
<i>Кочан І.</i> Лінгвоперсонологія в науковому доробку проф. Т. Космеди.....	65
<i>Ліс-Маркевіч П.</i> Іван Франко і Тетяна Космеда або симбіоз, що змінив хід речей	73
<i>Олексенко О.</i> Т. А. Космеда і Харків.....	78
<i>Папіш В.</i> Берегиня української словесності (до ювілею Тетяни Космеди)	82
<i>Петрова Т.</i> Критичний дискурс професора Т. А. Космеди	88
<i>Шумицька Г.</i> Про ЛЮДИНУ, яка вмє бачити перспективу.....	101
РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНА МОВА І МОВНА ПОЛІТИКА	103
<i>Поповський А.</i> На сторожі рідного слова.....	104
<i>Степаненко М.</i> Перифрази як мотиватори конотативності антропоніма <i>Володимир Путін</i>	109
<i>Фаріон І.</i> Неколоніальна мовна модель команди В. Зеленського: свідомість та дія	127
<i>Шумицька Г.</i> “Рідна + державна + іноземні” — оптимальна мовна модель для представника національної спільноти на Закарпатті	141
РОЗДІЛ 3. ДИНАМІКА МОВНИХ ПРОЦЕСІВ	151
<i>Бріцин В.</i> Категорія модальності крізь призму мови й мовлення.....	152
<i>Нелюба А.</i> Спустошення парадигми і закон збереження матерії.....	165
<i>Павлова І.</i> Прагматика числівника <i>один</i> у поетичному тексті.....	175
<i>Пересада Є.</i> Актуальні питання української історіографії: проблема української латиниці на правописній конференції (1927 р.).....	180
<i>Скоробогатова Е.</i> Грамматическое представление интенсивности признака в русском поэтическом дискурсе.....	185
<i>Струганець Л., Костюк Ю.</i> Моделювання вербального континууму сучасної української мови	193

РОЗДІЛ 4. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ПАРЕМІОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ	201
<i>Дубічинський В., Ройтер Т.</i> Термінологічні новації в теорії лексичних паралелей	202
<i>Казимиrowa І.</i> Ареальна та ідіолектна атрибуція історичного словника лінгвістичних термінів.....	213
<i>Колонюк С.</i> Трагування евфемізму в сучасному мовознавстві	229
<i>Кононенко І.</i> Українська та польська паронімія: внутрішньомовний і зіставний аспекти дослідження	236
<i>Лазаренко О.</i> Діалектизми в <i>Українсько-німецькому словнику</i> Зенона Кузелі та Ярослава-Богдана Рудницького	244
<i>Мокиєнко В.</i> Из пареміологического наследия Ивана Франко.....	254
<i>Патріарх В.</i> Інтерпретація терміна <i>гендер</i> у сучасному науковому дискурсі.....	262
<i>Пристайко Т., Янь Н.</i> О стилистической характеристике пейоративной лексики в толковых словарях русского языка: сопоставительный аспект.....	269
<i>Черненко Г.</i> Проблеми лексикографічного опису займенників <i>ТИ</i> і <i>ВИ</i>	280
РОЗДІЛ 5. ЛІНГВОАКСІОЛОГІЯ	285
<i>Kovtun O.</i> Axiological power of the category of gender in Ukrainian and English linguistic cultures (comparative aspect)	286
<i>Зубков Е.</i> Проба лінгвоаксіологического анализа преступной идеологии.....	298
<i>Радчук О.</i> Особенности адъектива <i>темный</i> во фразеологизмах русского и китайского языков: лингвокультурный и аксіологический аспекты	307
<i>Семенюк О.</i> Оцінні конотації лексичних одиниць як фактор досягнення комунікативної мети в дискурсі сучасних ЗМІ (на прикладі слів <i>іномарка</i> , <i>євробляха</i>).....	316
<i>Халіман О.</i> Мовленнєвий акт <i>подяки</i> в аспекті лінгвоаксіології	324
РОЗДІЛ 6. КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА	333
<i>Małeckі Ł.</i> Kłamstwo & perswazja – o dwóch obliczach oddziaływania i wpływu	334
<i>Колоїз Ж.</i> Комунікативні стратегії і тактики створення вербальної іронії в афористичному тексті.....	345
<i>Осінова Т.</i> Вербалізація невербаліки як самостійний напрям сучасного мовознавства.....	360
РОЗДІЛ 7. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ Й ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ	371
<i>Кравіvнюк G.</i> Post-apocalyptic short-story motif verbalization in <i>Then later, his ghost</i> by S. Hall.....	372
<i>Алефиренко Н.</i> Ключевые слова художественного текста	380
<i>Ігнатів Н.</i> Письменники-документалісти про жанрову природу книг репортажного характеру	390

Кононенко В. Стереотипи українського художнього дискурсу: постмодерністський вимір	406
Мельник Я. Інфляція політичних гасел у сучасному українському дискурсі: семіотико-дискурсологічний аспект	415
Мушкетик Л. Вербалізація уявлень про долю в українських фольклорних текстах	423
РОЗДІЛ 8. ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ. ЛІНГВОЕМОЦІОЛОГІЯ	437
Slipetska V. History of linguistics of emotions: the formation stages (research theories, scientific schools, personalities)	438
Корнійчук В. Золоті пропорції поезії Тараса Шевченка (період “трьох літ”)	445
Купідура Р. Волинянин серед гір, або карпатська проза Уласа Самчука.....	456
Марчук Л. Індивідуальні засоби організації поетичного тексту Ганни Чубач.....	464
Мних Р. Франкознавство після смерті теорії літератури	477
Піддубна Н. Вербалізація релігійного світогляду Лесі Українки (за матеріалами ego-текстів)	488
Холод У. Ностальгічні мотиви в мовно-поетичних метаморфозах Олега Лишеги	499
Шкіцька І. Особливості наукового ідіостилю Ярослава-Богдана Рудницького.....	507
РОЗДІЛ 9. ОНОМАСТИКА	521
Мутнік І. Tetiana Kosmeda – studium antroponomastyczne	522
Калініченко В. Неправда як смисловий компонент у структурі українськомовного псевдоніма	527
Лесюк М. Антропонімікон прикарпатських сіл (Ковалівка, Великий Ключів Коломийського р-ну)	541
Рычкова Л. Прошлое в настоящем.....	552
Торчинський М., Торчинська Н. Зіставна характеристика українських і польських усталених виразів з онімним компонентом (на матеріалі „Короткого українсько-польського словника усталених виразів: еквіваленти слів, фразеологізми, прислів'я та приказки” Т. Космеди, О. Гоменюк, Т. Осіпової).....	567
Список використаних джерел	580
Список лексикографічних джерел.....	612
Список художніх джерел.....	616
Список публіцистичних джерел	618
Відомості про авторів, або тих, хто шліфував діамант науки	622

Наукове видання

Полігранна філологія без кордонів
(до 65-літнього ювілею професора *Тетяни Анатоліївни Космеди*)

Колективна монографія

Відповідальні редактори:

докт. філол. наук *Т. Ф. Осінова*

докт. філол. наук *Н. В. Піддубна*

докт. філол. наук *О. В. Халіман*

Технічна редакція та коректура:

канд. філол. наук, доц. *Петрова Т. О.* — українська, російська мова

канд. філол. наук, доц. *Ковтун О. В.* — англійська мова

канд. філол. наук (Україна), dr (Польща) *Ковалевська О. О.* — польська мова

Комп'ютерна верстка, дизайн обкладинки:

Ісаєва О. Б.

На корінці символ *Берегині* —
авторський логотип серії видань професора *Т. А. Космеди*
й представників її наукової школи

Підписано до друку 02.02.2022. Формат 60×84/16
Умовн. друк. арк. 36,7. Наклад 300 прим. Зам. № 02-02

Видавництво і друк ФОП Іванченко І. С.
пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135
тел.: +38(050/093)4024350

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com.ua